

T.C.
Kültür ve Turizm Bakanlığı
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI
TÜRK HALK
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

MADDİ KÜLTÜR

ORDU'DA NACAK NACAĞCILIK VE NACAĞCILAR

Mustafa EREN¹

Giriş

Nacak kelimesinin etimolojisine baktığımızda Mehmet Doğan'ın Büyük Türkçe Sözlüğünde kısa saplı geniş ağızlı odun baltası olarak geçer (Doğan, 2011:271). Derleme sözlüğünde nacak kelimesinin nacah olarak Bayburt, Sarıkamış, Kars, Kocaburgaz ve Erdek(Balıkesir) yörelerinde hasta anlamında kullanıldığı belirtilmektedir. (Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, 2009) İsmail Parlatır'ın Osmanlı Türkçesi Sözlüğü'nde ise nacak kelimesinin nâ-çeh olarak Farsça'dan dilimize girdiği ve küçük balta, teber anlamına geldiği açıklanır(Parlatır, 2014:1247). 13. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğünde de nacak; hançer, ok, yay, sikkin, bıçak, teberzin, çomak; kazma, kenende, babuc, sındı olarak ifade edilir(Tarama Sözlüğü, 2009: 2824). Genellikle küçük balta ve savaş aleti anlamında kullanılan nacak, Bayramoğlu Ali Ağa'nın Ümmül-Gaza, Harp Sanatı ve Aletleri, adlı eserinde yer almaz, bu eserde balta savaş aleti olarak geçerken Müslümanların ateşli silahları 13. yy. dan sonra kullandıkları ifade edilir (Ümmül-Gaza, 2013:18).

1 Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi, kutay-mustafa@hotmail.com

13. yüzyıla kadar ise Eski Türklerde gürz, seşper, kamçı, döğen, koçbaşı gibi vurucu silahlar; mızrak, cirit, çatal, harbe, tırpan, zıpkın gibi delici silahlar; sapan, ok, yay, mancınık, tatar oku, lobut gibi atıcı silahların yanında kılıç, meç, yatağan, pala, kama, hançer, teber, balta kesici silahlar olarak kullanılmıştır (Gül, 2007:137).

Birçok sözlükte küçük balta ve teber olarak geçen nacak dediğimiz alet başlangıçta bir savaş aleti iken Türklerin yerleşik hayata geçmeleriyle tarım aletine dönüşmüştür. Ordu ilinde ise tarım aleti olmanın yanında işlemleri ve nakışlarıyla ustaların sanatlarını sergiledikleri bir süs eşyası halini almış, sanat eserine dönüşmüştür.

Sanat sözcüğü Arapça'da ustalık, bir maddeye zihinde tasavvur edilen şekil ve sureti vermek, bir şeyi güzel ve hünerle yapmak anlamalarına gelir. Buradan hareketle nacağa bir sanat eseri ustasına da sanatkâr denilebilir. Sıradan yapılan demircilik ise zanaatkârlıktır. Zanaat insanların maddi gereksinimlerini karşılamak için yaptıkları el ustalığı gerektiren işlerdir. Sanatta yaratıcılık zevk ve estetik ön plandayken zanaatta el becerisi, tecrübe ve ustalık ön plandadır (Gül, 2007: 43-44).

İslamiyet Öncesi Türk sanatı ile ilgili, Altay dağlarında yapılan mezar kazılarında Hunlara ait birçok oyma ve kabartma desenli süs eşyası bulunmuştur. İslamiyet'ten sonra maden süsleme sanatı gelişmiştir. Bakır, pirinç, altın, gümüş, kurşun gibi madenler dövme ve dökme tekniğiyle işlenmişlerdir. Süsleme tekniği olarak kazıma, kabartma, kakma, telkâri(ince teller halinde örme), savat (kurşunla işlenen kara nakış), delik işi ve yıldız gibi yöntemler kullanılmıştır (Gül, 2007:63-64).

Eski Türklerde madencilik ve özellikle de demircilik, kutsal sayılan bir meslekti. Demirin insanları hastalık ve kötülüklerden koruduğuna inanılırdı. Demir bir "ıduk"² olarak kabul edilir ve demirden yapılan kılıç üzerine yemin edilirdi. Türk Hükümdarların Nevruz bayramında örs üzerindeki demir dövmesi bu madenin kutsallığını bize göstermektedir (Vural, 2014:61).

Göktürk Devleti'ni kuran Bumin ve İstemi Kağan'ların kendi kabilelerinin sanatları demircilik idi. Moğolların kuzey kolu olan Buryat'lara göre demirci bir sihirbazdı. Moğollar yılbaşı gecesi ocakta demir kızdırırlar ve bu demiri döğerek uzatırlardı.

Yakut Türklerinde de demirci ve demircilik kutsal sayılırdı. Kıtay Baksı Toyan demircilerin koruyucusu olan tanrıydı. Yakutlara göre demirciler ile şamanlar aynı yuvadan gelirlerdi. Demircilerin kullandıkları körük, örs, çekiç gibi aletler de kutsal sayılırdı ve bunların her birini koruyan koruyucu melekleri ve ruhları vardı (Ögel, 2010:68). Kazak Türklerinde lohusa kadınları albastı gibi kötü ruhlardan korumak için bir demir parçası veya çekiç ele alınarak, "Demirci geldi, demirci geldi." diye bağırılırdı (Ögel, 2010:69).

Eski Türklerin demircileri ve demircilik mesleğini kutsal kabul ederek onlara saygı duymalarında, Ergenekon Destanında Türk halkının demir madenini eriterek dağı delmesi ve böylece tutsaklıktan kurtulması etkili olmuştur.

2 Kutlu ve mübarek olan, Şamanist Türklerde bir koruyucu ruha binek olmak üzere salıverilen, at

1. Ordu'da Nacak

Günümüzde demircilik sanatının en güzel örneklerini Ordu ilimizde yapılan nacaklarda görmekteyiz. Nacak geçmişte Ordu'da ormanlarda ağaç kesmek ve budamak için kullanılırken günümüzde fındık dalı kesme aracı olarak kullanılmaktadır. Nacağın biraz büyüğüne balta denir ve genellikle büyük ağaçların kesilmesi ve yarılması yakacak odun haline getirilmesinde kullanılır. Girebi ise şekil itibarı ile nacağa benzese de burun kısmındaki çıkıntı ile nacaktan ayrılır. Ordu ilimizin hemen hemen her ilçesinde ve hatta köyünde eskiden körükçü günümüzde demirci denilen ustalar vardır. Bunlar hafta boyunca yaptıkları balta, nacak, girebi, tırpan, kazma gibi malzemeleri ilçe ve il pazarlarına getirip satarlar veya sipariş usulü ürünler yaparlar.

Ordu'da demircilik sanatı çok yaygındır ancak Ulubey İlçesinin Yukarı Kızıl Köyünde nacak ustalığı, üretilen nacaklar ve nacakların kullanım şekilleri diğerlerinden ayrı bir yere sahip olmuş, nacak bir sanat aletine dönüşerek köylünün de lâkabı olmuştur.

2. Yukarı Kızıl Köyünde Nacak

Yukarı Kızıl Köyü il merkezine 40 km. uzaklıktadır tarihî Sarpdere yolu ve Köprüsü ile Ulubey ilçesine bağlı olan köy Karadeniz'in güneyine düşer. 1940'lı yıllara kadar çevresindeki Aşağı Kızıl ve Çubuklu köylerini de sınırları içine alan köyün adı eski kayıtlarda Kızıl Ülya olarak geçmektedir.

Son nüfus sayımlarında 2000 civarı olan nüfus git gide azalmakta olsa da Yukarı Kızıl Köyü, Ulubey İlçesinin en eski ve geniş topraklara sahip köyüdür. Tek geçim kaynağı fındık olan köyün arazisi dağlık ve ormanlıktır. Zor şartlarla mücadele etmek, dağlarda fındık dikmek, yetiştirmek, eskiden ormanlık olan araziye temizlemek için kullandıkları balta, nacak gibi araçları köylü için hayati öneme sahiptir. Dolayısıyla da köyde körükçü dediğimiz bu gün sayıları oldukça azalmış olan ustalar köylü için çok önemlidir. Bu ustalardan en çok bilineni ve yaptığı nacaklarla nacağı kültürel bir unsur haline getiren Kabacoğlu Harun Usta'dır.

Harun Usta (Harun Kabacı), 1950 doğumludur ve yaklaşık 40 sene körükçülük yapmıştır. 1970-1971 yıllarında Oyumgürgenli Meletli Halil Usta'nın yanında çırak olarak çalışmış, daha sonra köye kendi dükkânını açmıştır. Köyde nacak alışkanlığının kendisinden önce de var olduğunu Halil Usta'nın da işlemeli nacaklar yaptığını belirtmekte ve kendisinin yaptığı nacakların Amerika'ya dâhi gittiğini belirtmektedir. Düzce, Sakarya ve İstanbul gibi şehirlere de nacak gönderen Harun Ustanın yaptığı nacaklar üzerindeki motif ve işlemelerle hemen fark edilebilir. Yaptığı bütün nacak ve hatta bazı girebilerde aynı motifleri kullanan Harun Usta bu Motifleri ustasından öğrendiğini ustasının da muhtemelen kendi ustasının geleneğini devam ettirdiğini belirtmektedir. Şu an kalp rahatsızlığı bulunan Harun Usta birçok çırak da yetiştirmiştir. Yunus Kabacı, Hayri Temel, Mustafa Uğurlu, Murat Kabacı çıraklarından hatırlayabildikleridir (K.K.1).

Harun Ustadan daha önce köy ve çevresinde meşhur nacak ustaları ise, Kulakçioğlu Selim (Aşağı Kızıl), Cıbroğlu İbrahim (Gölköy), Karaoğlanoğlu Selim (Çubuklu Köyü), Meletli Halil Usta (Oyumgürgeni) ve Ellez Çavuş (Çatak-Ören Köyü)'tur.

Foto 1: 1951 Kulakçioğlu Selim Usta(Aşşaağı Kızılan) yapımı. Üzerindeki işlemleri Kara Mustafa yapmış.

Köyde en eski nacak örneği 1800'lerden kalma Teber Asa denilen kesici bir alettir. Babahasanoğullarından Reşit Ağanın Dedesi olan Devrüş Dede(Ali Devriş)'ye ait olan bu Teber Asa Torunu Feymi Baybaba tarafından muhafaza edilmektedir (K.K.2).

Foto 2: Teber Asa denilen 1800'lerden kalma bir alet.

Kulakçıoğlu Selim Usta tarafından 1940-1945 yılları arasında yapıldığı tahmin edilen Keser Mehmet (Muazinođlu)'e ait Girebi, Aşağı Kızılın Köyünde bir düğünde çıkan kavgada Keser Mehmet tarafından kullanılmış, Keser Mehmet bu girebiyi orada kaybetmiş. Yıllar sonra Kadirođlu Üzeyir tarafından Tophasanođlu Kara Mustafa'ya verilmiş. Kara Mustafa'nın evi bir yangında kül olurken girebi de yanmış. Yanan girebinin işlemleri biraz yok olsa da pelit(meşe)ten sap yapılarak Kara Mustafa'nın oğlu Avni TUT tarafından ata yadigârı olarak saklanmakta (K.K.3).

Foto 3: 1940'lı yıllarda yapılmış Keser Mehmet'e ait girebi

Yukarı Kızılın Köyünde nacak ormanda ağaç ve fındık dalı kesmede kullanılırken daha sonraları kişilerin yanlarında taşıdıkları bir araç haline almıştır. Düđüne, bayrama, kahveye, pazara giden köyün erkekleri nacaklarını yanlarına alırlar, kimi beline sokar, kimi koltuğunun altına koyar kimisi de sırtına düz bir şekilde koyarak kollarından geçirip bu şekilde yürür. Yaşlılar çoğunlukla değnek olarak kullanır. Kahvelerde ve evlerde gelen misafirlerin nacaklarını asacakları yerler vardır. Nacak taşımak ve bulundurmak bir gelenek haline gelmiştir. Farklı ebatlarda yaptırılan nacakların üzerindeki işlemler ayrı bir önem taşır. Bazılarının üzerlerine isimler yazılır, bazı kişiler işlemleri kendisi yapar.

Nacağın üzerindeki işlemler ve kalitesi sahibi hakkında bilgiler verir. Kişi zenginse nacağının da işlemleri zor ve fazladır. Nacak babadan oğula geçen bir nesne haline gelmiştir. Genellikle evin küçük oğluna kalır ve onun tarafından hatıra olarak saklanır. Evin en güzel yerinde çandı denilen duvara asılarak sergilenen nacak eve gelen misafirlerin huzurunda duvardan indirilir ve sahibi hayırla yâd edilir onunla ilgili anılar anlatılır.

3. Nacakçılık

Nacak iki parçadan oluşur uç kısmı çelik makastan, küpüsü ise demirden yapılır. Küpüsü için 8cm eninde, 13cm uzunluğunda 2mm kalınlığında demir parçası kesilir. Körüklü ocakta ısıtılıp örsün üzerinde çekiçle dövülür. Hurda çelik malzemeden istenen boyutta kesilen ağız kısmı, ocakta ısıtılıp çekiçle dövülerek elektrikli kaynak makinesinde küpü ile birbirine kaynatılır. Tekrar ocakta ısıtılıp dövülerek nacak şekli verilir. Soğuyandan sonra zımpara taşı ile kaba tesviyesi yapılır. Kaba tesviyesi yapıldıktan sonra tekrar ocakta ısıtılıp kesmesi güzel olsun, körelmesin diye yağlı suyun içine batırılır. Bu işleme suyunu verme denir. Suyunu verme işlemi üç defa yapılır, suyunu verme ne kadar iyi yapılırsa nacak da o kadar güzel olur. Soğuyunca tekrar zımpara çekilir. Bu işleme sıfır zımpara çekme denir. Ardından kalıba konur ve işleme ve nakış yapmaya başlanır. Mengeneye kısıtılan nacağa, keski denilen ucu düz ve zimba denilen ucu sivri bir aletle çekiç yardımıyla vurularak işleme ve nakış yapılır, işlemler ustanın zihninde tasarladığı ve ustasından gelen bir gelenekle devam ettirdiği şekillerden oluşur. Nacak üzerinde işleme ve nakış genellikle dört yapraklı menekşe, yörede yaygın denilen kızılağaç dalına benzeyen dal ve lale motiflerinden oluşur (K.K.4).

Foto 4: 1950'li yıllardan Harun Usta yapımı bir nacak merhum İsmail Oğurlu'dan Muharrem Çelenk'e hatıra olarak kalmış.

Nacak yapımının bir sanat ve taşımının gelenek haline geldiği Yukarı Kızılen Köyünde, Her ustanın kendine has usul ve yöntemle yaptığı işlemler vardır. Örneğin Harun Usta'nın yaptığı nacaklar üzerindeki şekillerden kendini hemen belli eder. Çıraklarının yaptığı nacaklarda da ustalarının etkisi göze çarpar.

4. Nacakçılar

Ordu'da ve özellikle Ulubey İlçesinde Yukarı Kızılın Köyü halkı nacakçılar olarak bilinir. Yıllar önce ben de Ulubey ilçesinde öğretmenlik yaparken bir berber nereli olduğumu sordu ben de Yukarı Kızılınliyim dedim. Nacakçısının o zaman deyince çok şaşırmıştım. Yaptığım araştırmalarda Kızılınlilere nacakçı denmesinin birkaç farklı nedene bağlı olduğunu tespit ettim.

Yukarı Kızılın Köyü, erkeklerine nacakçı denmesinin nedenini 1930'lu yıllardaki bir güreş müsabakasına bağlayanlar olduğu gibi, 1970'lerde Ulubey Spor İle Yukarı Kızılın Spor arasındaki bir maçta dayandıranlar da vardır. Bazıları ise köylülere nacakçı denmesini daha da gerilere götürerek, bu olaylardan önce de nacakçı olarak bilindiklerini, Osmanlı döneminden beri köyde nacak taşımının bir gelenek olduğunu bu yüzden de kendilerine nacakçı dendiğini belirtmektedirler. 1930'lu yıllardaki olay şu şekildedir:

Eskiden köylerde düğünlerde bayramlarda güreşler düzenlenirdi. Her köyün meşhur güreşçileri bir araya gelir ve kıyasıya mücadeleler olurdu. 1930'lu yıllarda Şihman Köyünde Bektaşoğulları'nın düğününde bir güreş düzenlenir. Güreşe Yukarı Kızılın Köyünden meşhur pehlivan Fehmi Bayarlan da katılır, Fehmi ile beraber gelen köylülerin her birinin belinde nacak saklıdır. Sıra başpehlivanlık güreşine gelir, Fehmi Bayarlan'ın rakibi Şihmanlı Ali'dir. Şihman halkı Ali'yi destekler ve kalabalıklardır. Ali'ye oyun tarifinde bulunurlar, buna pek içerleyen ve pehlivanlarının zor durumda olduğunu gören Kızılınli seyirciler, bellerinden nacaklarını çıkararak orda bulunanlara nacakla sopa atarlar, kan gövdeyi götürür. Fehmi Pehlivanı da alarak oradan kaçan Kızılınliler yolda omuzlarında kazmalarıyla Şihmanlı kadınları görürler. Şihmanlı kadınlar düğünde kavga çıktığını öğrenmiş ve ellerinde kazmalarıyla yolu kesmişlerdir. Kadınlar sorar: "Siz misiniz düğünde kavga çıkarın?" diye. Kızılınliler nacakları bellerinde saklı halde: "Düğünden dönüyoruz kavgadan haberimiz yok." diyerek kadınlardan dayak yemekten kurtularak oradan ayrılırlar (K.K.5). Köylülere nacakçı denmesinin nedeni çoğunlukla bu olay olarak ifade edilir.

Foto 5: Yukarı Kızılınli Nacakçı Muharrem

Diğer bir olay ise bir futbol maçıyla ilgilidir. 1960'lı yıllardan itibaren Ulubey'de Kaymakamlık kupası adı altında futbol müsabakaları düzenlenir. Müsabakaya Ulubey'in hemen hemen bütün köyleri katılır. Kıran kırana geçen bu maçlarda kimi zaman kavgalar dahi çıkar. İşte böyle bir turnuvanın düzenlendiği tarihte Yukarı Kızılen Köyü finale kadar çıkar, rakibi Ulubey Merkez Spor'dur. Ulubey'deki Çorakdüzü denilen yerde maç başlar. Uzun süre berabere giden maçta hakemin usulsüzce verdiği penaltının sonucunda depresmanda oynayan Yukarı Kızılen Spor 1-0 yenik duruma düşer. Köyden maçı izlemeye kamyon sırtında gelmiş olan köylülerin herbirinin belinde nacak vardır. Ortalık karışır, Kızılenliler sahaya girer kaymakamın gözü önünde hakeme ve diğer oyunculara saldırırlar. Kan gövdeyi götürür, araya giren Jandarma olayı yatıştırır. Yukarı Kızılenlilere nacakçı denmesini bu olaya bağlayanlar da vardır (K.K.6).

Her ne şekilde olursa olsun, köy halkı bu durumu kabullenmiştir ve hem atalarından miras olarak kalan nacaklarını hem de kendilerine nacakçı denmesini geçmişten geleceğe taşıyacaklardır.

Sonuç

Birçok sözlükte küçük balta ve teber olarak geçen nacak dediğimiz alet başlangıçta bir savaş aleti iken Türklerin yerleşik hayata geçmeleriyle tarım aletine dönüşmüştür. Ordu ilinde tarım aleti olmanın yanında işlemleri ve nakışlarıyla ustaların sanatlarını sergiledikleri bir süs eşyası halini almıştır. Nacak ustaları yaptıkları eşsiz süsleme ve işlemlerle birer sanatkârdır.

Eski Türklere demircilik sanatı çok yaygındı ve demirciler ile demircilik mesleği kutsal kabul edilerek onlara saygı duyulurdu. Günümüzde ise demircilik sanatının en güzel örneklerini Ordu ilimizde yapılan nacaklarda görmekteyiz. Ancak demirciliği bir sanat haline getiren ve yaşamlarının ayrılmaz bir parçası olarak nacak ile özdeşleşen, civarda nacakçılar olarak da bilinen Ulubey İlçesinin Yukarı Kızılen Köylüleridir.

Biz bu yazımızda nacağın tarihi gelişiminden başlayarak, Ordu ve Yukarı Kızılen köyündeki nacak ustalığını, nacağın nasıl yapıldığını ve köyle özdeşleşmesinin hikâyesini ele alıp inceledik.

Sanat eserlerimiz, araç gereçlerimiz kültürümüzün birer parçasıdır. Onları koruyarak gelecek nesillere aktarmak hepimizin görevidir. Bu bilinçle nacak ustalığının desteklenmesi, koruma altına alınması, yörede nacakla ilgili müze ve benzeri çalışmaların yapılması kültürel kimliğimizin korunması açısından oldukça önemlidir.

KAYNAK KIŞİLER

- **K.K.1:** Harun Kabacı, 1950, Ordu Ulubey Yukarı Kızılın Köyü Doğumlu, İlkokul Mezunu, Körükçü
- **K.K.2:** Fehmi Baybaba, 1946, Ordu Ulubey Çubuklu Köyü Doğumlu, İlkokul Mezunu, Çiftçi
- **K.K.3:** Avni TUT, 1958, Ordu Ulubey Yukarı Kızılın Köyü Doğumlu, İlkokul Mezunu, Çiftçi
- **K.K.4:** Murat Kabacı, 1969, Ordu Ulubey Yukarı Kızılın Doğumlu, Ortaokul Mezunu, Körükçü(Demirci)
- **K.K.5:** İsa UĞURLU, 1959 Ordu Ulubey Yukarı Kızılın Köyü Doğumlu, Ün. Mezunu, Emekli Öğretmen
- **K.K.6:** Veysel Uğurlu, 1969 Ordu Ulubey Yukarı Kızılın Köyü Doğumlu, Ortaokul Mezunu, Çiftçi

KAYNAKÇA

- ARTUN, E. *Anonim Halk Nesri*, Kitabevi Yay, İst., 2002.
- BAYAT, F. *Türk Mitolojik Sistemi 2*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.
- BAYKARA, T. *Türk Kültürü*, IQ Yay, İstanbul, 2003.
- Büyük Türk Klasikleri 1. Cilt, Ötüken-Söğüt, İstanbul, 1985.
- ÇEBİ, S., *Ordu Efsaneleri*, Çevre Koruma Vakfı Yay, Ordu, 2001.
- ÇELİK, A., *Trabzon Şalpazarı Çepni Kültürü*, Kültür Müd. Yay, Trabzon, 1999.
- ÇORUHLU, Y., *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalıcı Yay. İstanbul 2010.
- DEMİR, N., *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları*, TTK Yay, Ankara, 2006.
- DİKİCİ, M., *Türklerde İnançlar ve Din*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- DOĞAN, A., İslamiyet'ten Önceki Türk İncancına Dair, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 3, Yeni Türkiye Yay.,Ank, 2002.
- DOĞAN, M. *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, Yazar Yayınları, Ankara, 2011.
- EREN, M., *Bir Köy Var Yukarda*, Altınpost Yay. Ankara 2014.
- ERGİN, M., *Dede Korkut Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1998.
- ERGİN, M., *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yay. İstanbul, 1992.
- FEYZULLAH, Ü., Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Yapısal Dönüşümü, Dumlupınar Ün. Sos. Bil.Der. Kütahya, 2015. S 30.
- GÖKALP, Z., *Türk Medeniyeti Tarihi*, Toker Yayınları, İstanbul, 1995.
- GÖKDAĞ, B.A., *Başlangıçtan Günümüze Türk Destanları*, Akçağ Yay, Ankara 2007.
- GÜL, S. *Türklerin Kültür Tarihi*, Nokta Kitap, İstanbul, 2007.

- GÜNAY, M., *Bütün Yönleriyle Ulubey*, Ofis Yayın, İstanbul, 2016.
- GÜNGÖR, H., *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*, Kıvılcım Yay., Kayseri, 1988.
- İNAN, A., *Eski Türk Dini Tarihi*, Kültür Bak.Yay., İst., 1976.
- İNAN, A., *Şamanizm*, TTK Yay, Ankara, 2000.
- İNAN, A., *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yayınları, Ankara, 1995.
- KAFESOĞLU, İ., *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1980.
- KAFESOĞLU, İ., *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1993.
- KALAFAT, Y., *Altay'lardan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Kaşgarlı, Mahmud., çev. Besim Atalay, *Divanü Lugat-it-Türk*.
- KORKMAZ, M.A., Eski Türk Tarihi ve Coğrafyasının Sürekliliğinde Giresun Yöresi ve Bostanlı Köyünde Yer-Su Kutsalları, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S:34, 2005.
- KÖPRÜLÜ, F., *Edebiyat Araştırmaları-1*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- KÖPRÜLÜ, F., *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet Yayınları, Ankara, 1991.
- KÖPRÜLÜ, F., *Türk Tarih-i Dinîsi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- OCAK, A. Y., *Bektaşî Menakıplarında İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983.
- ÖGEL, B., *Türk Mitolojisi, C. 1*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1971.
- ÖGEL, B. *Türk Mitolojisi 1.Cilt*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.
- PARLATIR, İ. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yay., Ankara 2014.
- TANYU, H. *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar*, Elips Kitap, Ankara, 2007.
- TANYU, H., İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980.
- TANYU, H., *Türklerin Dini Tarihçesi*, Türk Kültür Yayını, İstanbul, 1978.
- *Tarama Sözlüğü 4. Cilt*, TDK. Yay. Ankara, 2009.
- TEZCAN, M. *Kültürel Antropoloji*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- TURAN, Ş., *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1994.
- *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü 4. Cilt*, T.D.K.Yay., Ankara 2009.
- Ümmül-Gaza, *Harp Sanatı ve Aletleri*, Bayramoğlu Ali Ağa 18. Yy. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İst. 2013.
- VURAL, F.G. *İslamiyetten Önce Türklerde Kültür ve Müzik*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2014.
- YÖRÜKAN, Y. Z., *Şamanizm*, Yol Yayınları, Ankara, 2005.